

Jerzy Gęsikowski

Powstanie stosunku ubezpieczeniowego w ubezpieczeniach gospodarczych

---

Palestra 27/12(312), 36-44

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JERZY GĘSIKOWSKI

POWSTANIE STOSUNKU UBEZPIECZENIOWEGO W UBEZPIECZENIACH GOSPODARCZYCH

Zakład Ubezpieczeń wiąże z ubezpieczającym określony stosunek prawny. Stosunek ten może powstać z mocy prawa bądź też na podstawie zawartej umowy ubezpieczenia. Autor dokonuje analizy przepisów dotyczących nawiązania stosunku ubezpieczeniowego i ściśle z tym związanej kwestii rozpoczęcia odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń.

Problem nawiązania stosunku ubezpieczeniowego jest jednym z podstawowych zagadnień w dziedzinie prawa ubezpieczeń gospodarczych. Zakład Ubezpieczeń wiąże bowiem z ubezpieczającym określony stosunek prawny. Stosunek ten stosownie do treści zawartej w art. 3 ustawy z 2.XII.1958 r. o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych¹ może powstać z mocy prawa, a więc *ex lege* (ubezpieczenia obowiązkowe), bądź też na podstawie zawartej umowy ubezpieczenia (ubezpieczenia dobrowolne). Ustawa dzieli zatem ubezpieczenia, w zależności od sposobu nawiązania stosunku ubezpieczeniowego, na: obowiązkowe — odrębność tych ubezpieczeń jest uwydatniona szczególnie tym, że zasady omawianych ubezpieczeń są określone każdorazowo rozporządzeniem Rady Ministrów, oraz dobrowolne — których podstawowe zasady są określone w kodeksie cywilnym (art. 805—834), a szczegółowe w ogólnych warunkach i umowie.

Podział ubezpieczeń na obowiązkowe i dobrowolne w świetle aktualnej regulacji prawnej oraz stosowanej praktyki ubezpieczeniowej budzi poważne zastrzeżenia, gdyż jak zauważa H. Poleszak,² „nie oddaje on adekwatnie rzeczywistego charakteru istniejących stosunków ubezpieczeniowych”. Ale tego rzeczywistego charakteru istniejących stosunków ubezpieczeniowych nie oddaje ze względów czy też przyczyn podanych przez H. Poleszaka, a mianowicie że „wola ustawodawcy zbiega się na ogół z wolą ubezpieczających (ubezpieczonych), co eliminuje ze stosunku ubezpieczeniowego element przymusu”.³ Z taką argumentacją nie można się zgodzić po pierwsze dlatego, że nie została poparta żadnymi badaniami i jest tylko domniemana, a po wtóre dlatego, że wcale nie o to chodzi — istotnym bowiem w tym wypadku jest argumentacja prawna, a nie inna.

Stosownie do art. 3 ust. 2 cyt. już ustawy ubezpieczenia obowiązkowe powstają z mocy prawa, a więc *ex lege*. Sprawa wydaje się więc być oczywista, gdyby nie fakt wydania szeregu dalszych przepisów prawnych, które nakładają obowiązek zawarcia umowy ubezpieczenia przez państwowe jednostki organizacyjne w zakresie określonego mienia lub określonej grupy osób zatrudnionych.⁴ Skoro zatem państwo-

1 Dz. U. Nr 72, poz. 357 (zm.: Dz. U. z 1964 r. Nr 16, poz. 94 i Dz. U. z 1975 r. Nr 16, poz. 91).

2 Zob. H. Poleszak: Powstanie stosunku prawnego w ubezpieczeniach majątkowych indywidualnych gospodarstw rolnych, WU nr 11/78, s. 12.

3 Zob. H. Poleszak: op. cit., s. 13.

4 Zob. uchwałę nr 67 Rady Ministrów z 4.V.1979 r. w sprawie umów ubezpieczenia zawieranych przez państwowe jednostki organizacyjne (Mon. Pol. Nr 14, poz. 79) oraz rozp. Rady Ministrów z 18.VIII.1976 r. w sprawie zawierania przez uspołecznione zakłady pracy umów ubezpieczenia w związku z wypadkami przy pracy (Dz. U. Nr 29, poz. 172). Zob. też § 3 ust. 1 rozp. Rady Ministrów z 28.VI.1982 r. w sprawie szczegółowych warunków przechodzenia na emeryturę oraz uprawnień z tytułu wypadków przy pracy górników (Dz. U. Nr 18, poz. 138) oraz art. 38 ustawy z 12.VI.1975 r. o ochronie przeciwpożarowej (Dz. U. Nr 20, poz. 106).

we jednostki organizacyjne zostały zobowiązane do zawarcia umów ubezpieczenia, to ubezpieczenia takiego nie można przecież uznać za dobrowolne, mimo że stosunek ubezpieczenia nie powstaje z mocy prawa, lecz wskutek zawarcia umowy. Zaś samo obligowanie, a więc zobowiązanie do zawarcia określonej umowy, wyłącza jej dobrowolny charakter. Ale nie są to też ubezpieczenia obowiązkowe w znaczeniu art. 3 ust. 2 ustawy, gdyż nie powstają z mocy prawa. Przyjmując taką argumentację, warto również zwrócić uwagę, że stosowanie podziału ubezpieczeń na obowiązkowe i dobrowolne wprowadza „sporo rozbieżności w praktyce, w związku z istnieniem sporej gamy tzw. ubezpieczeń umowno-obligatoryjnych”⁵.

Z tych też względów wydają się być słuszne propozycje zmiany terminologii dla ubezpieczeń nazywanych tradycyjnie obowiązkowymi na ubezpieczenia ustawowe, a ubezpieczeń dobrowolnych na ubezpieczenia umowne.⁶ Terminologią taką posługuje się obecnie już wielu autorów,⁷ dlatego też w dalszych rozważaniach na temat powstania stosunku ubezpieczeniowego uważam za stosowne używanie terminów: ubezpieczenia ustawowe i ubezpieczenia umowne. Nie można tu też pominąć faktu, że autorzy projektu nowej ustawy ubezpieczeniowej (z 1980 r.) przyjęli w art. 2 projektu podział ubezpieczeń na ustawowe i umowne.

Prawny stosunek ubezpieczeniowy w ubezpieczeniach ustawowych

Ubezpieczenia ustawowe powstają z mocy prawa i z tego tytułu — jak pisze W. Warkało — „mogą i powinny być uważane za jedną z form działalności finansowej państwa w zakresie gromadzenia dochodów i ich rozdziału.”⁸ Nie oznacza to jednak, że stosunek ubezpieczeniowy w ubezpieczeniach ustawowych ma charakter prawoadministracyjny lub prawnofinansowy. Stosunki te — jak zauważa A. Wąsiewicz — „aczkolwiek leżą niewątpliwie u podstaw ubezpieczeń obowiązkowych, są jedynie powołane do organizacji i obsługi stosunków cywilnoprawnych i w tym znaczeniu odgrywają rolę pomocniczą”.⁹ Również inni autorzy¹⁰ opowiadają się za cywilnoprawnym charakterem stosunku prawnoubezpieczeniowego niezależnie od tego, czy stosunek ten powstał na podstawie umowy czy też z mocy prawa. Można zatem przyjąć, że idąc za praktyką również teoria opowiedziała się za cywilnoprawnym charakterem stosunku ubezpieczeniowego.¹¹ Uzasadniając słuszność zajętą stanowiska co do cywilnoprawnego charakteru stosunku ubezpieczeniowego w ubezpieczeniach ustawowych, należy podkreślić, że treść stosunku, na której on się opiera, jest w istocie zawsze taka sama niezależnie od sposobu nawiązania stosunku ubezpieczeniowego (z mocy prawa lub na podstawie zawarcia umowy) oraz że wszelkie zainteresowane jednostki gospodarcze występują w stosunku ubezpieczenia jako równe sobie podmioty prawa cywilnego.

Ubezpieczenia ustawowe różnią się od ubezpieczeń umownych głównie tym, że w ich wypadku przepis prawny, a nie umowa decyduje o powstaniu stosunku

⁵ Zob. T. Samgowski: Doskonalenie czy nowa regulacja, WU nr 3/81, s. 10.

⁶ Taki podział ubezpieczeń proponował już w 1959 r. W. Górski: O terminologii ubezpieczeń słów kilka, WU nr 11/59, s. 12.

⁷ Zob.: A. Wąsiewicz, Z. Nowakowski: Prawo ubezpieczeniowe, Warszawa—Poznań 1980, s. 32; A. Wąsiewicz, T. Kwieciński: Uwagi do projektów ustawy ubezpieczeniowej i statutu Państwowego Zakładu Ubezpieczeń, WU nr 3/81, s. 3. Zob. też J. Gęsikowski: Potrzeba przeprowadzenia reformy systemu organizacyjno-prawnego ubezpieczeń gospodarczych, WU nr 10/81, s. 3.

⁸ Zob. W. Warkało: Ubezpieczenia majątkowe, Warszawa 1971, s. 143.

⁹ Zob. A. Wąsiewicz: Odpowiedzialność cywilna za wypadki samochodowe na tle obowiązkowego ubezpieczenia, Warszawa 1959, s. 152.

¹⁰ Zob. W. Warkało: op. cit., s. 144.

¹¹ Ibidem, s. 143.

ubezpieczeniowego oraz o podmiocie i przedmiocie ubezpieczenia, o zakresie odpowiedzialności za szkody, o sposobie ustalenia szkód, odszkodowań i świadczeń, o osobach uprawnionych do świadczeń zakładu ubezpieczeń i innych prawach i obowiązkach stron. Można zatem uznać za słuszne sformułowanie, że ubezpieczenia ustawowe są jedną z form działalności finansowej państwa i wyrażają władcze funkcje.

Potwierdzeniem tego jest sam sposób nawiązania stosunku ubezpieczeniowego. Nie ma tu bowiem znaczenia np. wola właściciela budynku mieszkalnego czy wola posiadacza gospodarstwa rolnego. Istotnym jest jedynie fakt, czy określony z przepisach rozporządzenia budynek lub gospodarstwo rolne istnieje. Odnosi się to do gospodarki zarówno uspołecznionej jak i nie uspołecznionej, przy czym przepis prawny zawsze szczegółowo ustala, w jakim zakresie działa ubezpieczenie i w stosunku do jakiego podmiotu i przedmiotu jest ono obowiązujące.¹² Na przykład ustawowe ubezpieczenie budynków i mienia zgodnie z § 1 ust. 1 rozporządzenia Rady Ministrów z 15.XI.1982 r. w sprawie obowiązkowego ubezpieczenia budynków oraz mienia w gospodarstwach rolnych¹³ obejmuje budynki i mienie właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych, spółdzielni rolniczych oraz osób fizycznych będących właścicielami działek o powierzchni do 0,5 ha. Rozporządzenie ściśle też określa przedmiot i zakres ubezpieczenia (rozd. 2 rozp.) oraz ustala co najważniejsze — ze względu na nawiązanie stosunku ubezpieczeniowego — że budynek właściciela indywidualnego gospodarstwa rolnego podlega ustawowemu ubezpieczeniu z dniem pokrycia dachem (§ 11 pkt 1 rozp.), a budynki spółdzielni rolniczych podlegają obowiązkowemu ubezpieczeniu dopiero z chwilą spełnienia dwóch przesłanek, a mianowicie wpisania spółdzielni do rejestru spółdzielni i ich związków oraz pokrycia budynku dachem (§ 11 pkt 1 i 5 rozp.). Z tym też dniem (pokrycia budynku dachem) powstaje stosunek ubezpieczeniowy i rozpoczyna się odpowiedzialność PZU za szkody mogące powstać w budynku.¹⁴ Nie ma więc wpływu na powstanie stosunku ubezpieczeniowego niedopełnienie przez właściciela obowiązku zawiadomienia PZU o wzniesieniu budynku.¹⁵ Zakład ubezpieczeń jest bowiem upoważniony do zarejestrowania (objęcia ewidencją) budynku z urzędu i ustalenia sumy ubezpieczenia na podstawie oszacowania wartości budynku.

Nie ma również wpływu na ustanie stosunku ubezpieczeniowego zgłoszenie lub niezgłoszenie przez właściciela przejścia budynku do kategorii budynków wyłączonych z obowiązkowego ubezpieczenia, gdyż stosownie do § 12 ust. 1 cytowanego rozporządzenia odpowiedzialność zakładu ubezpieczeń kończy się z dniem przejścia budynku do kategorii budynków nie podlegających obowiązkowemu ubezpieczeniu i ten właśnie dzień należy przyjąć za dzień wygaśnięcia stosunku ubezpieczeniowego.

Podobnie uregulowano sprawę powstania i ustania stosunku ubezpieczeniowego w ubezpieczeniu mienia ruchomego i ubezpieczeniu upraw, z tą jednak różnicą, że powstanie stosunku ubezpieczeniowego i rozpoczęcie odpowiedzialności PZU uzależniona się w tym wypadku od objęcia gospodarstwa rolnego ewidencją w urzędzie gminy. A więc dzień, w którym dane gospodarstwo objęto wspomnianą ewidencją, uważa się za dzień, w którym powstał stosunek ubezpieczeniowy. Ustanie zaś stosunku ubezpieczeniowego w tym zakresie następuje z dniem wyłączenia gospodarstwa rolnego z ewidencji w urzędzie gminy. Z tym też dniem kończy się odpowie-

¹² Por. W. Warkalło: *Prawo ubezpieczeniowe*, Warszawa 1974, s. 77.

¹³ Dz. U. Nr 38, poz. 250.

¹⁴ Wyjątek od tej zasady stanowią budynki, które nie wchodzą w skład gospodarstwa rolnego, oraz domki letniskowe. Odpowiedzialność za szkody powstałe w takich budynkach rozpoczyna się z dniem zgłoszenia ich do PZU.

¹⁵ Niedopełnienie obowiązku zawiadomienia PZU o wzniesieniu budynku powoduje jednak w razie szkody zmniejszenie odszkodowania o 25%.

działność PZU (§ 12 ust. 1 pkt 2 rozp.), z wyjątkiem jednak gdy chodzi o mienie ruchome rolnika, który przekazał swoje gospodarstwo wraz z budynkiem mieszkalnym za rentę lub emeryturę. Odpowiedzialność za szkody powstałe w mieniu ruchomym takiego rolnika trwa bowiem do końca następnego roku kalendarzowego — licząc od chwili przekazania gospodarstwa rolnego — pod warunkiem, że do dnia szkody w budynku tym zamieszkiwał.

Nieco odmiennie nawiązuje się stosunek ubezpieczeniowy w ubezpieczeniach zwierząt gospodarskich, a to ze względu na specyfikę tego ubezpieczenia. Ubezpieczenie to obejmuje bowiem zwierzęta — poczynając od określonego wieku bądź wagi¹⁶ — stanowiące własność osób fizycznych i znajdujące się na terenie województwa, na którym obowiązek ubezpieczenia wprowadzono na podstawie uchwały Wojewódzkiej Rady Narodowej.¹⁷

Decydujące znaczenie dla powstania stosunku ubezpieczeniowego w ubezpieczeniu zwierząt gospodarskich ma zatem podjęcie takiej uchwały oraz dzień wejścia jej w życie (zwykle będzie to pierwszy dzień nowego roku). Z tym też dniem nawiązuje się stosunek ubezpieczeniowy z mocy prawa z posiadaczem zwierząt gospodarskich o określonym w uchwale wieku lub wadze i rozpoczyna się odpowiedzialność PZU za mogące powstać szkody. Ustanie zaś stosunku ubezpieczeniowego może nastąpić w stosunku do wszystkich posiadaczy zwierząt gospodarskich na terenie całego województwa z dniem zawieszenia uchwały przez wojewódzką radę narodową, a w stosunku do poszczególnych posiadaczy zwierząt — z dniem ich wyzbycia się.

Ustawowe ubezpieczenie budynków i mienia obejmuje także, o czym już wspomniano, budynki, mienie ruchome i uprawy spółdzielni rolniczych. Ponieważ przedmiot i zakres tego ubezpieczenia jest identyczny jak w ubezpieczeniu właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych (nieco odmiennie są tylko zasady ustalania odszkodowań), to również sam sposób nawiązania stosunku ubezpieczeniowego jest podobny, choć nie identyczny. Decydującym momentem w nawiązaniu stosunku ubezpieczeniowego w zakresie mienia spółdzielni rolniczej jest, stosownie do § 11 pkt 5 cytowanego rozporządzenia, dokonanie wpisu spółdzielni do rejestru spółdzielni i ich związków; z tym też dniem rozpoczyna się odpowiedzialność zakładu ubezpieczeń. Natomiast z dniem likwidacji spółdzielni odpowiedzialność się kończy i ustaje wtedy stosunek ubezpieczeniowy.

Omawiając kwestię powstania stosunku ubezpieczeniowego w ubezpieczeniach ustawowych, konieczne się staje zwrócenie uwagi na oryginalne i nietypowe rozwiązanie, jakie zastosowano w obowiązkowych ubezpieczeniach komunikacyjnych.¹⁸ Ubezpieczenia komunikacyjne obejmują — jak powszechnie wiadomo — trzy rodzaje ryzyka:

- odpowiedzialność cywilną posiadaczy i kierowców pojazdów za szkody spowodowane ruchem tych pojazdów,
- następstwa nieszczęśliwych wypadków wynikłych u pasażerów lub innych osób z ruchu pojazdów mechanicznych,
- szkody wynikłe wskutek uszkodzenia, zniszczenia lub utraty pojazdów mechanicznych (tzw. auto-casco), będących w posiadaniu osób fizycznych i jednostek gospodarki społecznej.

¹⁶ Zob. § 6 ust. 1 rozp. Rady Ministrów z 15.XI.1982 r. w sprawie obowiązkowego ubezpieczenia budynków oraz mienia w gospodarstwach rolnych (Dz. U. Nr 38, poz. 250).

¹⁷ Zob. art. 5 ust. 3 ustawy z 2.XII.1958 r. (Dz. U. Nr 72, poz. 257; zm.: Dz. U. z 1964 r. Nr 16, poz. 94 i Dz. U. z 1975 r. Nr 16, poz. 97).

¹⁸ Por. J. Gęsińskowski: Potrzeba doskonalenia ubezpieczeń komunikacyjnych, WU nr 11/78, s. 18.

Wprawdzie wszystkie trzy wymienione rodzaje ryzyka są funkcjonalnie zintegrowane i stanowią jedną całość, jednakże analiza przepisów zawartych w § 1, § 2 i § 5 rozporządzenia Rady Ministrów z 30.XI.1981 r. w sprawie obowiązkowych ubezpieczeń komunikacyjnych¹⁹ pozwala na wyodrębnienie dwóch zakresów tych ubezpieczeń. Pierwszym jest zakres pełny (obejmuje wszystkie trzy rodzaje ryzyka: OC, NW i AC), a drugim zakres ograniczony (obejmuje tylko dwa rodzaje ryzyka: OC i NW).

W zakresie ograniczonym objęto ubezpieczeniem wszystkie pojazdy mechaniczne wymienione w § 2 cytowanego rozporządzenia, a mianowicie: wszelkie pojazdy samochodowe wraz z przyczepami podlegające rejestracji w PRL, pojazdy zarejestrowane za granicą oraz inne pojazdy nie biegnące po szynach, będące w posiadaniu jednostek podległych Ministrom Obrony Narodowej i Spraw Wewnętrznych. W konsekwencji takiej regulacji można przyjąć, że stosunek prawnoubezpieczeniowy w obowiązkowych ubezpieczeniach komunikacyjnych w zakresie ograniczonym powstaje zawsze z chwilą nabycia prawa własności pojazdu (oczywiście z wyjątkiem pojazdów zarejestrowanych za granicą; z posiadaczem pojazdu zarejestrowanego za granicą stosunek ubezpieczeniowy nawiązuje się z chwilą przekroczenia granicy PRL, tj. wjazdu do Polski). Warto również dodać, że stosunek ten powstaje niezależnie od tego, czy pojazd mechaniczny został dopuszczony do ruchu i zarejestrowany, czy też nie.²⁰

Natomiast w zakresie pełnym (OC, NW i AC) ubezpieczeniem w ruchu krajowym²¹ objęto tylko niektóre pojazdy będące w posiadaniu osób fizycznych i jednostek gospodarki nie uspołecznionej, jak: samochody osobowe używane w celach niezarobkowych przez okres nie dłuższy niż 15 lat, a używane w celach zarobkowych oraz autobusy, samochody ciężarowe i ciągniki — nie dłużej niż 10 lat. Stosownie do treści § 22 ust. 1 cyt. rozporządzenia zakład ubezpieczeń ponosi odpowiedzialność z tytułu ubezpieczenia auto-casco w razie uszkodzenia, zniszczenia lub utraty zarejestrowanego w PRL pojazdu samochodowego. Odpowiedzialnością ubezpieczyciela objęto więc wyłącznie szkody wynikłe w pojazdach zarejestrowanych. Wynika stąd, że skoro odpowiedzialnością objęto tylko szkody w pojazdach zarejestrowanych, to tylko pojazdy zarejestrowane obejmuje ustawowe auto-casco. Konsekwencją takiego stwierdzenia jest to, że zarejestrowanie pojazdu decyduje o powstaniu stosunku ubezpieczeniowego w zakresie pełnym (OC, NW, AC).

Stosunek prawnoubezpieczeniowy w zakresie pełnym powstaje więc z chwilą zarejestrowania pojazdu. Warto jednak zwrócić uwagę, że nie zawsze zarejestrowanie pojazdu powoduje powstanie stosunku ubezpieczeniowego w zakresie pełnym z mocy prawa i że decydujące zdanie o powstaniu takiego stosunku należy jednak do posiadacza pojazdu. Posiadacz pojazdu ma bowiem możliwość zrezygnowania z ubezpieczenia auto-casco pod warunkiem złożenia oświadczenia o takiej rezygnacji i opłacenia składki tylko za ubezpieczenia OC i NW (zakres ograniczony) w terminie do dnia 31 grudnia roku poprzedzającego rok ubezpieczenia, w którym rezygnuje z ustawowego ubezpieczenia auto-casco, przy czym w razie rejestracji pojazdu w ciągu roku kalendarzowego również można zrezygnować z auto-casco w ten sposób — przed zarejestrowaniem pojazdu. Stworzenie możliwości zrezygnowania

¹⁹ Dz. U. Nr 30, poz. 166.

²⁰ Por. A. Wąsiewicz: Obowiązkowe ubezpieczenia komunikacyjne w PRL, Poznań 1979 r., s. 11.

²¹ W ruchu zagranicznym ubezpieczeniem w pełnym zakresie objęto wszelkie pojazdy mechaniczne posiadane przez krajowców dewizowych będących osobami fizycznymi, jednostkami gospodarki uspołecznionej i nie uspołecznionej — bez względu na okres używania tych pojazdów.

z ubezpieczenia ustawowego jest bezprecedensowym rozwiązaniem nie tylko w dotychczasowej regulacji prawnej ubezpieczeń komunikacyjnych, ale w ogóle w ubezpieczeniach ustawowych. Naruszona bowiem została obowiązująca dotychczas zasada, że „wola właściciela” określonego w przepisie prawnym mienia nie ma wpływu na powstanie stosunku ubezpieczeniowego w ubezpieczeniach ustawowych.²² Wygaśnięcie stosunku prawnoubezpieczeniowego przy ubezpieczeniu w zakresie pełnym (OC, NW i AC) następuje w momencie kasacji pojazdu, sprzedaży lub z chwilą przekroczenia okresów użytkowania wspomnianych w § 5 ust. 1 cyt. rozporządzenia, z chwilą wycofania pojazdu z ruchu przez wydział komunikacji oraz w razie rezygnacji posiadacza pojazdu z ubezpieczenia auto-casco z upływem roku kalendarzowego, w którym był objęty tym ubezpieczeniem. Natomiast w odniesieniu do ubezpieczeń w zakresie ograniczonym (OC, NW) wygaśnięcie stosunku ubezpieczeniowego następuje wyłącznie w momencie sprzedaży bądź kasacji pojazdu.

Podobnie jak w ubezpieczeniach komunikacyjnych w zakresie ograniczonym, nawiązuje się stosunek ubezpieczeniowy w ustawowym ubezpieczeniu odpowiedzialności cywilnej rolników.²³ Ponieważ rozporządzenie (zob. przypis 23) nie określa momentu rozpoczęcia odpowiedzialności PZU ani ustania tej odpowiedzialności, a z treści § 2 rozporządzenia wynika, że ubezpieczeniu odpowiedzialności cywilnej podlegają właściciele gospodarstw rolnych o obszarze powyżej 0,5 ha, przeto należy przyjąć, że stosunek prawnoubezpieczeniowy powstaje z mocy prawa z chwilą nabycia gospodarstwa rolnego, a ustaje z chwilą wyzbycia się gospodarstwa.

Prawny stosunek ubezpieczeniowy w ubezpieczeniach umownych

Ubezpieczenia umowne różnią się od ubezpieczeń ustawowych głównie tym, że w ich wypadku nie przepis prawny, ale umowa decyduje o powstaniu stosunku ubezpieczeniowego. Również umowa decyduje o przedmiocie ubezpieczenia, o zakresie ryzyka, o wartości i sumie ubezpieczenia, o terminie nawiązania stosunku ubezpieczeniowego i o okresie trwania tego stosunku, o wysokości składki ubezpieczeniowej oraz o prawach i obowiązkach stron wynikających z zawartej umowy (te prawa i obowiązki są szczegółowo regulowane ogólnymi warunkami ubezpieczenia danego rodzaju, na które powołuje się umowa), w tym także o osobach uprawnionych do korzystania ze świadczeń zakładu ubezpieczeń, choćby inne prawa i obowiązki były ustalone również w drodze przepisów prawnych lub nawet w ogólnych warunkach ubezpieczenia.

Stosunek prawny ubezpieczenia kształtował się — jak pisze W. Warkało²⁴ — w ramach umowy ubezpieczenia i mimo rozwoju ubezpieczeń obowiązkowych (ustawowych) umowa stanowi nadal podstawowe źródło stosunku.

Pojęcie umowy ubezpieczenia zostało zdefiniowane w art. 805 § 1 k.c., który ustala, że „przez umowę ubezpieczenia zakład ubezpieczeń zobowiązuje się spełnić określone świadczenia w razie zajścia przewidzianego w umowie wypadku, a ubezpieczający zobowiązuje się zapłacić składkę”.

Umowę ubezpieczenia zawiera się na podstawie pisemnego wniosku — oferty skierowanej do zakładu ubezpieczeń, co wynika ze wszystkich obowiązujących obecnie ogólnych warunków poszczególnych rodzajów ubezpieczeń.²⁵ Wyjątkiem jest

²² Por. A. Wąsiewicz, Z. Nowakowski: *Prawo ubezpieczeń majątkowych i osobowych*, Warszawa—Poznań 1973, s. 76 i następne.

²³ Zob. rozp. Rady Ministrów z 24.II.1978 r. w sprawie obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej rolników (Dz. U. Nr 5, poz. 13, zm.: Dz. U. z 1982 r. Nr 38, poz. 251).

²⁴ Por. W. Warkało: *Ubezpieczenia (...)*, jw., s. 144.

²⁵ Zob. uchwałę SN z 29.V.1978 II CZP 32/78 (OSNCP 1978, poz. 45) oraz głosę T. Kwiecińskiego i A. Wąsiewicza do uchwały („Nowe Prawo” 1980, nr 4, s. 134).

możliwość zgłoszenia wniosku telefonicznie lub telegraficznie przez jednostki gospodarki uspołecznionej. Wniosek taki powinien być niezwłocznie przez ubezpieczającego potwierdzony na piśmie, najpóźniej jednak w ciągu siedmiu dni. Wniosek o ubezpieczenie powinien zawierać wymienione w ogólnych warunkach elementy niezbędne do zawarcia umowy ubezpieczenia, jak:

- nazwę i adres ubezpieczającego,
- miejsce ubezpieczenia,
- przedmiot ubezpieczenia,
- sumę ubezpieczenia,
- system ubezpieczenia,
- czas trwania ubezpieczenia,
- inne szczegóły wymagane w zależności od rodzaju ubezpieczenia.

Zgodnie z postanowieniami art. 809 k.c. zawarcie umowy powinno być stwierdzone polisą, tymczasowym zaświadczeniem albo innym dokumentem ubezpieczenia. Natomiast za chwilę zawarcia umowy ubezpieczenia uważa się chwilę, w której następuje wręczenie ubezpieczającemu polisy lub innego dokumentu ubezpieczenia bądź bezpośrednio w zakładzie ubezpieczeń, bądź przez upoważnionego przedstawiciela zakładu ubezpieczeń, tj. pracownika lub ajenta. Jeżeli zaś doręczenie polisy lub innego dokumentu ubezpieczenia następuje za pośrednictwem poczty, to za chwilę zawarcia umowy ubezpieczenia uważa się datę stempla pocztowego stwierdzającego nadanie polisy lub innego dokumentu ubezpieczenia w urzędzie pocztowym.²⁶ Jeżeli natomiast przed upływem czternastu dni od daty otrzymania oferty na piśmie zakład ubezpieczeń nie doręczył składającemu ofertę dokumentu ubezpieczenia, to stosownie do art. 810 k.c. umowę ubezpieczenia uważa się z piętnastym dniem od otrzymania oferty za zawartą na podstawie ogólnych warunków ubezpieczenia. Postanowienia art. 310 k.c. zapobiegają bowiem niekorzystnym dla ubezpieczającego skutkom niezalatwienia we właściwym czasie wniosku o zawarcie umowy ubezpieczenia albo uchylenia się przez zakład ubezpieczeń od zawarcia umowy we właściwym czasie.

Rygoru wynikającego z terminu określonego art. 810 k.c. nie stosuje się do ubezpieczeń na życie, a to ze względu m. in. na konieczność pozostawienia większej swobody zakładowi ubezpieczeń w ocenie ryzyka związanego z ubezpieczeniem życia ludzkiego, np. przeprowadzenia niezbędnych badań lekarskich. Nie jest również ustalony termin, w jakim oferta-wniosek o zawarcie umowy ubezpieczenia na życie powinien być przyjęty albo odrzucony przez zakład ubezpieczeń; w tych wypadkach ma odpowiednie zastosowanie przepis art. 72 k.c.²⁷ Natomiast odpowiedzialność zakładu ubezpieczeń zgodnie z art. 814 § 1 k.c. — jeżeli nie umówiono się inaczej (kwestię rozpoczęcia odpowiedzialności w sposób szczegółowy regulują ogólne warunki ubezpieczenia) — rozpoczyna się od dnia następnego po zawarciu umowy, nie wcześniej jednak niż od dnia następnego po zapłaceniu składki.

Mogłoby się więc wydawać, że kwestia zawarcia umowy ubezpieczenia jest uregulowana w sposób jednolity i nie nasuwa żadnych wątpliwości. Tak jednak nie jest. Otóż na przeszkodzie tej jednolitości stoją już postanowienia art. 807 § 1 k.c., na podstawie których ogólne warunki ubezpieczenia dotyczące umów zawieranych pomiędzy zakładem ubezpieczeń a jednostkami gospodarki uspołecznionej mogą odmiennie unormować sposób zawierania umów ubezpieczenia, obliczania i pobierania składki, początek odpowiedzialności, zakres odpowiedzialności, ustanie odpowiedzialności i inne szczegóły. W wyniku stworzenia takiej możliwości ogólne warunki do-

²⁶ Zob. E. Montalbetti (w:) Kodeks cywilny — Komentarz, Warszawa 1972, s. 1640,

²⁷ Ibidem, s. 1641.

tyczące umów ubezpieczenia zawieranych przez jednostki gospodarki społecznionej ustalają np., że polisa, będąca potwierdzeniem zawarcia umowy, powinna być przesłana ubezpieczającemu najpóźniej w ciągu jednego miesiąca od daty otrzymania wniosku²⁸ lub w ciągu dwóch miesięcy od daty otrzymania wniosku²⁹, albo w ogóle nie ustalają terminu, w jakim zakład ubezpieczeń powinien potwierdzić zawarcie umowy polisą lub innym dokumentem.³⁰ Natomiast odpowiedzialność zakładu ubezpieczeń rozpoczyna się od dnia następnego po złożeniu wniosku, chyba że we wniosku oznaczono później termin odpowiedzialności (tak o.w.u. od kradzieży — zob. przypis 29).

Nie we wszystkich jednak ogólnych warunkach ubezpieczeń określono tak ściśle chwilę rozpoczęcia odpowiedzialności. W niektórych dodaje się bowiem jeszcze: „jeżeli nie umówiono się inaczej (o.w.u. OC — zob. przypis 30), lub „chyba że we wniosku oznaczono inny termin początku ubezpieczenia” (o.w.u., od uszkodzeń pojazdów — zob. przypis 30). Wynika stąd, że kwestia rozpoczęcia odpowiedzialności PZU za szkody, nie została we wszystkich ogólnych warunkach ubezpieczeń ustalona jednolicie ani też precyzyjnie, co stwarza pewne możliwości zawarcia umowy ubezpieczenia przez jednostkę gospodarki społecznionej już po powstaniu szkody. Przykładem niechaj tu będzie umowne ubezpieczenie od uszkodzeń pojazdów mechanicznych (auto-casco):

Dla oceny problematyki prawnej tej kwestii zasadnicze znaczenie ma treść art. 806 k.c. szczególnie zaś § 2 tegoż artykułu, w myśl którego: „objęcie ubezpieczeniem okresu poprzedzającego zawarcie umowy jest bezskuteczne, jeżeli w chwili zawarcia umowy którakolwiek ze stron wiedziała lub przy zachowaniu należytej staranności mogła się dowiedzieć, że wypadek zaszedł lub że odpadła możliwość jego zajścia w tym okresie. Przepisu tego nie stosuje się do ubezpieczeń zbiorowych, jeżeli umowa albo ogólne warunki ubezpieczenia przewidują odpowiedzialność zakładu ubezpieczeń za wypadki zaszłe przed zawarciem umowy”. Należy jednak w tym miejscu podkreślić, że aczkolwiek w myśl postanowień § 8 ust. 1 ogólnych warunków ubezpieczenia pojazdów mechanicznych jednostek gospodarki społecznionej (z 1981 r.) odpowiedzialność PZU rozpoczyna się dnia następnego po zgłoszeniu PZU wniosku o ubezpieczenie, to jednak dopuszczalne jest oznaczenie innego terminu początku ubezpieczenia, a tym samym i odpowiedzialności za szkody. Wyjątek ten nie wyłącza zatem objęcia ubezpieczeniem także okresu poprzedzającego zawarcie umowy. Skoro więc ogólne warunki ubezpieczenia nie stoją temu na przeszkodzie, a postanowienia art. 806 § 2 k.c. dopuszczają możliwość objęcia ubezpieczeniem okresu poprzedzającego zawarcie umowy w razie ubezpieczenia zbiorowego — to, jak wykazuje praktyka, jednostki gospodarki społecznionej potrafią z takiej możliwości skorzystać.

Podnosząc tu tę, kwestię mam na uwadze ubezpieczenia zawierane przez jednostki gospodarki społecznionej w zwykły sposób, a nie na podstawie porozumień zawieranych przez PZU np. z niektórymi resortami, gdyż w ubezpieczeniach zawieranych na podstawie takich porozumień z reguły odpowiedzialność PZU obejmuje pewien okres wstecz, poprzedzający złożenie wniosku o zawarcie umowy. Objęcie ubezpieczeniem i odpowiedzialnością okresu poprzedzającego zawarcie umowy jest

²⁸ Zob. np. § 33 ust. 1 ogólnych warunków ubezpieczenia od ognia i innych zdarzeń losowych mienia jednostek gospodarki społecznionej z 1980 r.

²⁹ Zob. np. § 21 ust. 1 ogólnych warunków ubezpieczenia od kradzieży z włamaniem i rabunku mienia jednostek gospodarki społecznionej z 1977 r.

³⁰ Zob. § 5 ust. 5 ogólnych warunków ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej jednostek gospodarki społecznionej z 1980 r., a także § 6 ust. 2 ogólnych warunków ubezpieczenia od uszkodzeń pojazdów mechanicznych jednostek gospodarki społecznionej z 1981 r.

stosowane powszechnie w ubezpieczeniu następstw nieszczęśliwych wypadków młodzieży szkolnej.³¹

Warto wreszcie dodać, że ogólne warunki ubezpieczeń ustalają, iż okres ubezpieczenia liczy się od rozpoczęcia odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń i trwa rok, chyba że umowę ubezpieczenia zawarto na okres krótszy.

W konkluzji powyższych rozważań nasuwają się pewne wątpliwości, a właściwie rodzi się następujące pytanie: czy w ubezpieczeniach zawieranych przez jednostki gospodarki uspołecznionej za chwilę zawarcia umowy ubezpieczenia należy uznać chwilę, w której nastąpiło wręczenie polisy lub innego dokumentu ubezpieczenia (art. 809 § 2 k.c.), a gdy polisa lub inny dokument ubezpieczenia nie zostanie doręczony w ciągu czternastu dni od złożenia wniosku — piętnasty dzień od złożenia wniosku (art. 810 k.c.), czy też za chwilę tę uznać dzień rozpoczęcia odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń (zwykle będzie to następny dzień po złożeniu wniosku, jeżeli nie umówiono się inaczej)? Wątpliwości takie nie znajdują jednak uzasadnienia ani w postanowieniach kodeksu cywilnego, ani w literaturze ubezpieczeniowej, w której dominuje pogląd, że chwila zawarcia umowy ubezpieczenia nie jest jednoznaczna z chwilą, od której rozpoczyna się odpowiedzialność zakładu ubezpieczeń,³² oraz że umowę uważa się za zawartą z chwilą doręczenia przez zakład ubezpieczeń ubezpieczającemu dokumentu ubezpieczenia.³³ Uznając takie stanowisko za słuszne, trzeba jednak dodać na podstawie obserwacji stosowanej praktyki, że tylko nieliczne są wypadki doręczenia polisy ubezpieczającemu przed upływem czternastu dni od złożenia wniosku.

W związku z tym, wobec stosowania takiej praktyki, należy przyjąć, że umowę ubezpieczenia z jednostkami gospodarki uspołecznionej uważa się z reguły za zawartą na podstawie postanowienia kodeksu cywilnego (art. 810 k.c.) w piętnastym dniu od otrzymania wniosku. Ponadto warto również zwrócić uwagę, że w konsekwencji stosowania takiej praktyki we wszystkich wypadkach — z wyjątkiem polis odręcznie wystawianych i wręczanych ubezpieczającemu — umowa ubezpieczenia obejmuje pewien okres wstecz. Jest to jednak zgodne z ogólnymi warunkami poszczególnych rodzajów ubezpieczeń jednostek gospodarki uspołecznionej, w myśl których okres ubezpieczenia liczy się od chwili rozpoczęcia odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń, a odpowiedzialność zakładu ubezpieczeń rozpoczyna się zwykle od następnego dnia po zgłoszeniu wniosku o zawarcie umowy ubezpieczenia, jeżeli nie umówiono się inaczej, tzn. jeżeli nie ustalono innego terminu rozpoczęcia odpowiedzialności.

³¹ Zob. § 14 ust. 1 i 2 ogólnych warunków ubezpieczenia w zakresie następstw nieszczęśliwych wypadków młodzieży w szkołach i innych zakładach z 1982 r.

³² Por. A. Ohanowicz, J. Górski: *Zobowiązania*, Poznań 1966, s. 304.

³³ Por. W. Warkalito: *Ubezpieczenia (...)* jw., s. 161.